

## **Legal Criticism of the Agreement to Establish a Free Trade Area between Iran and the Eurasian Economic Union**

**Mohsen Sadeghi<sup>1</sup>**

Associate Professor, Department of Islamic and Private Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

(Date received: 1 April 2023 - Date approved: 28 August 2023)

### **Abstract**

Introduction: Bilateral and multilateral economic contracts have an undeniable role in the field of international trade between countries. They even affect their political relations. The process of globalization to regionalism has also increased the importance of such agreements. Therefore, it is very important to get familiar with the provisions and structure of the contract and analyze its content. One of these important agreements is the agreement to establish a free trade zone between Iran and the Eurasian Economic Union. After the signing of the temporary agreement to establish a free trade zone between Iran and the Eurasian Economic Union in 2018 and after that, with the signing of the permanent agreement in the winter of 2011, less attention was paid to the legal analysis of this practical agreement, especially from the point of view of measuring its compliance with legal principles. The writings of this topic are only news or contain political and economic analysis. Therefore, this article seeks to answer the research question in order to partially solve this research gap, considering the practical importance of the issue. Also, so far, a series of standard principles governing the regulation of contracts have not been specifically presented in any Persian or even English writings, Principles derived from customs and international documents, whether written or unwritten, are observed.

This research is presented in two parts: The first part deals with the concepts and basics of the subject and the second part reviews the general principles governing the regulation of regional and

---

1. E-mail: sadeghilaw@ut.ac.ir (Corresponding Author)

international agreements and their compliance in the agreement to establish a free trade zone. At the end, practical policy solutions and recommendations are suggested to the benefit groups of this article.

**Research Question:** to what extent are the discussed temporary and permanent agreements compatible with the legal principles governing the regional and international agreements? And what are the consequences of not paying attention to the standard principles for Iran?

**Research Hypothesis:** The hypothesis of this article is that the drafters of the agreement have partially respected some principles and did not fully respect some other principles, therefore, it may bring several legal challenges and negatively affect Iran's cooperation with the members of the Union.

**Methodology:** In this way, while explaining and defining concepts such as free trade agreement and its difference with preferential trade agreement and brief introduction of the discussed agreement, in this article, the standard principles governing the drafting of the agreement and the analysis of the compliance of the agreement with the standard principles have been discussed.

**Results and Discussion:** The signing of the agreement to create a free zone between Iran and the Eurasian Economic Union has many legal and economic benefits for our country; for example, it can be used as a practical exercise for accepting free trade agreements, creating stability and transparency in trade laws in the fields of export and import and customs, etc. future accession to the World Trade Organization and the development of economic relations with neighboring countries. However, in order to be able to benefit from the practical benefits and the intended goals of such an agreement, legal points should be considered along with the political and economic aspects of the issue. One of these legal points is the need to pay attention to the general legal principles governing the regulation of regional and international agreements. They assist regulators and commentators and the dispute resolution authority in interpreting and effectively implementing the agreement. Among the principles mentioned in the article, the principle of paying attention to international norms, the principle of national behavior, the principle of transparency and the principle of the most favored nations (MFN) have been received relative attention in Agreement.

However, the principle of compliance, the principle of fulfilling obligations and the principle of honesty and simplicity of the agreement have not been taken into consideration. Failure to pay

attention to the above principles causes legal problems and hinders the implementation of the contract between them and has negative effects on their economic interests even in private relations between businessmen. Undoubtedly, this can have a direct and indirect negative effect on Iran's relations with the other five member countries of the Union. Trade is at a very wide level between the Iranian government and five foreign governments. Naturally, the risk management approach requires that the drafters of the agreement, according to the above-mentioned principles, anticipate and manage the risks of interpretation and implementation of the agreement, as the current text can potentially be the basis of many legal disputes and the result of these disputes is not only a legal dispute but also negatively affect Iran's cooperation with Eurasian governments in other sectors.

Conclusion: Considering that paragraph 3 of article 9 of the temporary agreement and article 45 of the permanent agreement provide the possibility of amending the articles of the agreement with the written consent of the members and this document will not be implemented until the internal approval of the agreement, it is suggested to review the principles mentioned and the suggestions presented in the text of the article in the existing text.

**Key Words:** Eurasian Economic Union, Principles Governing the Agreement, Preferential Trade, Free Trade Zone, Iran.

## نقد حقوقی موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد تجاری ایران

### و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

محسن صادقی<sup>۱</sup>

دانشیار گروه حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ایران  
(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۲ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۶)

#### چکیده

در ادبیات حقوقی ما، به تحلیل موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی (سال ۱۳۹۸) و موافقت‌نامه دائم (سال ۱۴۰۱)، به‌ویژه از زاویه سازگاری‌سنجی آن با اصول حقوقی حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌ها پرداخته نشده است؛ بنابراین در این نوشتار به منظور رفع نسبی این خلأ پژوهشی و به‌واسطه اهمیت کاربردی موضوع، به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که موافقت‌نامه‌های مورد بحث، تا چه اندازه با اصول حقوقی حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی سازگار است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که از میان اصول برگزیده نوشتار، برخی اصول به‌طور نسبی رعایت شده‌اند، ولی به برخی اصول به‌طور کامل توجه نشده است. مهم‌ترین دستاورد نوشتار این است که از میان اصول برگزیده نوشتار، به اصل توجه به معیارهای بین‌المللی به‌طور نسبی توجه شده است، ولی اصول سازگاری، انجام تعهد و اصل یکپارچگی موافقت‌نامه، در موارد بسیاری نادیده گرفته شده‌اند. این موضوع ممکن است سبب پیدایش چالش‌های حقوقی بسیار و بروز آثار منفی بر همکاری ایران با اعضا شود. این نوشتار، با روش کیفی در دو بخش ارائه می‌شود: در بخش نخست، مفهوم‌ها و مبانی موضوع و در بخش دوم، اصول کلی حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و میزان رعایت آن در موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد تجاری مورد نظر، معرفی و نقد شده است. در پایان، راه‌کارها و توصیه‌های سیاستی کاربردی به گروه‌های بهره‌بردار از این نوشتار پیشنهاد می‌شود.

**واژگان اصلی:** اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، اصول حاکم بر موافقت‌نامه، تجارت ترجیحی، منطقه آزاد تجاری، ایران.

<sup>۱</sup>. نویسنده مسئول: sadeghilaw@ut.ac.ir

## مقدمه

شرایط اقتصادی ویژه ایران مانند تحریم‌ها، نپیوستن به سازمان جهانی تجارت<sup>۱</sup> و اجرانشدن سیاست تجارت آزاد در کشور، پیامدهای اقتصادی و سیاسی برای ایران به همراه داشته است که پرداختن به آن‌ها خارج از بحث این نوشتار است. در این میان، امضای موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی و تجارت آزاد با کشورهای همسایه و تشکیل اتحادیه‌های اقتصادی می‌تواند با شرایطی، پیامدهای اقتصادی و سیاسی را تا حدودی تعدیل کند. در میان گروه‌بندی‌های اقتصادی، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی مورد توجه ایران قرار گرفته است. «از نظر جغرافیایی، اوراسیا به ابرخشکی بسیار گسترده قاره اروپا و آسیا گفته می‌شود که مرزهای غربی فرانسه و پرتغال تا مرزهای شرقی روسیه و چین و از کرانه‌های شمال روسیه تا کرانه‌های جنوب شبه قاره هند و ویتنام امتداد می‌یابد» (Veicy, 2022: 381). در مورد اهمیت و نقش واقعی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، اختلاف نظرهای جدی وجود دارد؛ به گونه‌ای که برخی صاحب‌نظران معتقدند این اتحادیه، فقط یک اتحادیه گمرکی محدود است که مرزهای گمرکی داخلی را با هماهنگ‌سازی تعرفه‌های گمرکی خارجی لغو کرده و اتحادیه را جایگزین کشورهای عضو، در تصمیم‌گیری در مورد تعرفه‌ها کرده است. برخی دیگر بر این عقیده اصرار دارند که این نهاد را باید نخستین گام موفق بعد از فروپاشی اتحاد شوروی برای غلبه بر مانع‌های تعرفه‌ای و ترویج یکپارچه‌سازی و هماهنگ‌سازی در منطقه‌ای متشکل از کشورهای کمتر توسعه‌یافته به حساب آورد (Mahkoui and Gudarzi, 2019: 522).

صرف‌نظر از این اختلاف‌ها، یکی از دلایل توجه ایران به اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، شاخص‌های اقتصادی قابل توجه کشورهای این منطقه است. بدین ترتیب که کشورهای عضو اوراسیا، رتبه اول استخراج نفت با دارایی ۱۴،۵ درصد از منابع کل جهان، رتبه اول تولید گاز جهان با ۲۰،۲ درصد از سهم جهانی، رتبه چهارم تولید انرژی برق با ۴،۹ درصد از سهم جهان، رتبه سوم طول خط آهن شامل ۸ درصد از جهان، رتبه چهارم تولید آهن با ۴،۷ درصد از جهان و رتبه پنجم تولید فولاد جهان را دارند و با تولید ناخالص ملی ۴،۷ تریلیون دلار، مساحتی بالغ بر ۲۰ میلیون کیلومتر مربع دارند و جمعیتی بالغ بر ۱۸۴ میلیون تن در آن زندگی می‌کنند. سه کشور عضو اتحادیه اوراسیایی (روسیه، قزاقستان و ارمنستان) همسایه ایران با مرزهای دریایی (روسیه و قزاقستان) و زمینی (ارمنستان) هستند و سالانه بیش از ۴۰۰ میلیارد دلار واردات دارند که بیشتر آن مربوط به روسیه است. در ۱۱ ماه سال ۱۴۰۱، میزان صادرات ایران به کشورهای عضو اتحادیه در مجموع یک میلیارد و ۲۴۴ میلیون و ۵۳۶ هزار و ۲۱۰ دلار بوده

1. World Trade Organization.

است که این مقدار در مدت مشابه سال ۱۳۹۷، با میزان ۵۵۰ میلیون و ۴۱۰ هزار و ۹ دلار، رشد ۱۰۵ درصدی داشته است (Peyman Pak, 2022: 12).

مجموع این شاخص‌ها سبب شد ایران در سال ۱۳۹۷ اقدام به امضای موافقت‌نامه تجارت ترجیحی و در سال ۱۳۹۸، اقدام به امضای موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری میان ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیای کرد و در زمستان ۱۴۰۱ نیز متن موافقت‌نامه دائم امضا شد که در صورت گذراندن تشریفات قانونی داخلی کشورهای عضو، احتمال دارد از نیمه سال ۱۴۰۲ اجرایی شود. البته تا پیش از امضای این موافقت‌نامه، ایران با کشورهای چون ترکیه، پاکستان، سوریه و ازبکستان و با سازمان‌هایی چون سازمان همکاری اقتصادی (اگو)، موافقت‌نامه‌های تجارتی امضا کرده بود، ولی هیچ‌یک به گسترده‌گی اقتصادی و تفصیل موافقت‌نامه ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیای نیستند. همچنین بخش زیادی از صادرات ایران به کشورهای همسایه انجام می‌شود و موقعیت جغرافیایی کشورهای عضو این اتحاد به گونه‌ای است که اجرایی شدن موافقت‌نامه مورد بررسی، موجب گسترش تجارت ایران در میان کشورهای همسایه نیز می‌شود.

این امتیازهای اقتصادی، این مجوز را نمی‌دهد که در تنظیم و تصویب داخلی متن موافقت‌نامه، از توجه به اصول حقوقی حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌ها غفلت شود، زیرا بی‌توجهی یا کم‌توجهی به این اصول سبب پیدایش متنی تفسیربردار می‌شود که بر سرعت اجرای تعهدات اعضای اثر منفی می‌گذارد، به‌ویژه اگر مرجع تفسیر و حل اختلاف نیز سرعت عمل و چابکی نداشته باشد. بنابراین بروز اختلاف در چنین سطحی، فقط به پیامدهای حقوقی محدود نخواهد شد و می‌تواند همکاری ایران با اعضای این اتحادیه را در بخش‌های دیگر نیز در تأثیر قرار دهد. از این رو، بررسی میزان سازگاری موافقت‌نامه با این اصول باید مورد توجه ویژه قرار گیرد، اما ادبیات حقوقی ما چنین تحلیلی ندارد. در این نوشتار برای رفع نسبی خلأ پژوهشی موجود می‌کوشیم با روش کیفی بدین پرسش پاسخ دهیم که موافقت‌نامه‌های موقت و دائم مورد بحث، تا چه اندازه با اصول حقوقی حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی سازگار است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که از میان چهار اصل برگزیده نوشتار، تنظیم‌کنندگان موافقت‌نامه، برخی اصول را به‌طور نسبی رعایت کرده‌اند و به برخی اصول به‌طور کامل توجه نشده است. این موضوع ممکن است در کنار پیدایش چالش‌های حقوقی متعددی، بر همکاری ایران با اعضا در دیگر حوزه‌ها نیز اثر منفی بگذارد.

مطالب این نوشتار در قالب دو بخش عرضه می‌شود: در بخش نخست، مفهوم‌ها و مبانی موضوع و در بخش دوم، اصول کلی حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و میزان رعایت آن در موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد تجاری بالا، معرفی و نقد شده و در پایان،

راه‌کارهای مشخص و توصیه‌های سیاستی کاربردی به گروه‌های بهره‌بردار از نتایج این نوشتار پیشنهاد می‌شود.

### پیشینه پژوهش

در زمینه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی تاکنون مطالبی در ادبیات فارسی نگاشته شده است، ولی صرف‌نظر از مطالبی که جنبه خبری و توصیفی دارند، مطالب تحلیلی نوشته‌شده، به تحلیل اقتصادی یا سیاسی محدود شده‌اند و نگاه حقوقی در کتاب‌ها و مقاله‌ها دیده نمی‌شود. برای نمونه، مهکویی و گودرزی (۱۳۹۸) در مقاله «تأثیر اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر موقعیت ژئواکونومیک جمهوری اسلامی ایران» معتقدند که هم‌جواری ایران با کشورهای عضو اتحادیه و با عضویت ایران در این اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، موقعیت ژئواکونومیک ایران بیشتر متأثر خواهد شد. ویسی (۱۴۰۰) در مقاله «اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و منطقه‌گرایی ایران» بر این باور است که برخلاف نام اقتصادی موافقت‌نامه، هدف‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی آن برای روسیه و ایران اهمیت و اولویت زیادی داشته و تحریم‌های گسترده آمریکا علیه ایران و تنگناهای ژئوپلیتیکی روسیه و چالش با غرب موجب شده است که روسیه و ایران براساس ضرورت و نیاز در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیایی همکاری کنند. بلاغی اینالو، نجاتی، بهمنی، جلایی اسفندآبادی (۱۴۰۱)، در مقاله «منافع اقتصادی ایران از گسترش روابط تجاری با اتحادیه اقتصادی اوراسیا: رویکرد جی‌دی‌وای‌ان»، آثار کاهش تعرفه‌های وارداتی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی بر رفاه، تراز تجاری و تغییر در پرداختی بابت نیروی کار ماهر و غیرماهر براساس الگوی طرح تحلیل تجارت جهانی پویا را در یک افق بلندمدت بررسی و پیشنهاد کرده‌اند تغییرهای نرخ تعرفه بخش‌های غلات و محصولات زراعی، صنایع غذایی فرآوری‌شده و منسوجات و پوشاک با دقت زیادی انجام شود. آدارف و قدسی (۲۰۲۰)، در مقاله «اثر موافقت‌نامه تجارت ترجیحی اتحادیه اقتصادی اوراسیا و ایران» بیان می‌کنند که اجرای این توافق‌نامه ترجیحی (و نه تجارت آزاد)، تجارت ترجیحی را برای هر دو شریک تجاری تقویت می‌کند. ضیائی بیگدلی و اسدی (۱۳۹۸)، در مقاله «تحلیل حقوقی موافقت‌نامه‌های تجاری منطقه‌ای در چارچوب سازمان تجارت جهانی»، می‌گویند تشکیل موافقت‌نامه‌های تجاری منطقه‌ای، مستلزم رعایت استانداردهایی برای تجارت داخلی و خارجی میان اعضای تشکیل‌دهنده است. همچنین در ارتباط با مفهوم‌ها و اصطلاح‌های به‌کاررفته در مقررات موجود ابهام‌هایی وجود دارد که برخی از آن‌ها در آرای گروه‌های رسیدگی و رکن استیناف سازمان تجارت جهانی مورد تفسیر و روشنگری قرار گرفته است.

بنابراین این نوشتار نسبت به ادبیات موجود، از نظر داشتن نگاه حقوقی، تحلیل حقوقی موافقت‌نامه تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، معرفی سلسله اصول حقوقی حاکم بر تنظیم

موافقت‌نامه‌ها به‌عنوان شاخص ارزیابی و سازگاری‌سنجی موافقت‌نامه موقت و دائم از دیدگاه این اصول، نوآوری دارد.

### بخش نخست: مفهوم‌ها و مبانی موضوع

مطالب بخش نخست نوشتار در قالب سه بخش بیان می‌شود: در بخش نخست، مفهوم «موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد تجارتي»<sup>۱</sup> و تفاوت حقوقی آن با «موافقت‌نامه تجارت ترجیحی»<sup>۲</sup>؛ در بخش دوم، فلسفه تنظیم این نوع موافقت‌نامه‌ها و در بخش سوم، پیشینه و ساختار کلی موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد تجارتي میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی بیان می‌شود:

#### ۱- مفهوم شناسی

برای تبیین تفاوت میان موافقت‌نامه تجارت آزاد با موافقت‌نامه تجارت ترجیحی، لازم است تفاوت حقوقی دو اصطلاح تجارت آزاد با تجارت ترجیحی را مشخص کنیم. در مورد تفاوت این دو، گاه گفته می‌شود که محدوده کالاها و خدمات دربرگرفته شده تجارت آزاد، گسترده‌تر از تجارت ترجیحی است. این دیدگاه، قابل نقد است، زیرا نمونه‌های نقض زیادی وجود دارد که اثبات می‌کند گاه دایره دربرگیری هر دو یکی بوده‌اند و گاه گستره اقلام دربرگرفته شده در تجارت ترجیحی، بیش از تجارت آزاد بوده است، اما مهم‌ترین و اساسی‌ترین تفاوت حقوقی این دو اصطلاح این است که در تجارت ترجیحی، موانع تعرفه‌ای به‌طور کامل حذف نمی‌شود و تا میزان زیادی کاهش می‌یابد. برای نمونه، تعرفه‌های وضع‌شده کشور الف در مورد کالاهای وارداتی کشور ب، از ۱۰۰ واحد، به ۲۰ واحد کاهش می‌یابد. اما در تجارت آزاد، موانع تعرفه‌ای و محدودیت‌های دولتی مانند مالیات به‌طور کامل حذف می‌شوند و کالاهای کشور ب، معاف از پرداخت عوارض و تعرفه، به کشور الف وارد می‌شوند (Taromsari and Sadeghi, 2007: 10). بر این اساس، در موافقت‌نامه تجارت آزاد، تخصیص کالا در میان کشورهای عضو، براساس بازتاب واقعی عرضه و تقاضا در بازار داخلی آن کشورها انجام می‌شود و تابع اصولی چون اصل دسترسی آزاد به بازار<sup>۳</sup>، اصل تجارت بدون تعرفه<sup>۴</sup> و اصل حرکت آزاد سرمایه در میان اعضا<sup>۵</sup> است. ولی در موافقت‌نامه تجارت ترجیحی، کشورهای امضاکننده سند، متعهد می‌شوند به‌صورت برابر، تعرفه‌های خود را برای کالاهای توافق‌شده بین دوطرف تجاری تقلیل دهند و تعرفه‌ای را در نظر بگیرند که تأمین‌کننده منافع و صنایع آن‌ها

1. Agreement Leading to Formation of a Free Trade Area (Free Trade Agreement (FTA).
2. Preferential Trade Agreement (PTA).
3. Free Access to Market.
4. Trading Without Tariffs.
5. Free Movement of Capital between Members.



باشد. این الگو، تجارت را به این دلیل ترجیحی می‌نامند که برای حقوق گمرکی و عوارض ورودی کالاهای متعلق به کشور صادرکننده، امتیازها و ترجیح‌هایی نسبت به کشورهای غیرعضو در نظر می‌گیرند؛ بنابراین هر کشور عضو موافقت‌نامه، تعرفه‌ای را در نظر می‌گیرد که منافع بنگاه‌های تولیدی خود را تأمین کند و این تعرفه به‌عنوان یک برتری، باید مورد توجه دیگر کشورهای عضو قرار گیرد تا بستر، برای صادرات کالاهایی مهیا شود که برای کشور، ارزش افزوده<sup>۱</sup> بیشتری ایجاد می‌کند.

این تفاوت بنیادین، به‌طور آشکار یا ضمنی در موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی و تجارت آزاد کشورهای عضو درج شده است. برای نمونه، از یک‌سو در ماده ۱ موافقت‌نامه تجارت ترجیحی میان جمهوری اسلامی ایران و بوسنی و هرزگوین، یکی از هدف‌های موافقت‌نامه، تقویت و گسترش تدریجی رفتار ترجیحی میان دو کشور آورده شده است و بند ۶ ماده ۲ در تعریف رفتار ترجیحی می‌گوید: «هر نوع مزیت داده شده به موجب این موافقت‌نامه توسط یک طرف متعاقد به‌وسیله کاهش تعرفه‌ها...». اما از سوی دیگر، در بخش الف بند ۱ ماده ۱۰۲ موافقت‌نامه تجارت آزاد آمریکای شمالی موسوم به نفتا<sup>۲</sup>، تصریح شده است که یکی از هدف‌ها و موضوع‌های این موافقت‌نامه، حذف مانع‌های فراراه تجارت و تسهیل جابه‌جایی و انتقال فرامرزی کالاها و خدمات در قلمروی سرزمینی میان اعضا است<sup>۳</sup> (NAFTA, 2023: 1).

## ۲- فلسفه شکل‌گیری موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی و تجارت آزاد

بیشتر مبانی نظری و فلسفه پیدایش این دو، با یکدیگر همسان هستند، ولی در تجارت ترجیحی، فلسفه اصلی، تلاش برای کاهش هزینه معاملات<sup>۴</sup> تجارت میان کشورهای عضو ضمن حفظ بخشی از حقوق و منافع گمرکی دولت است (Mansfield and Milner, 1999: 592). بدین ترتیب که دولت واردکننده، با حفظ بخشی از حقوق گمرکی و عوارض تعرفه‌ای، همچنان به شریان مالی ناشی از درآمدهای واردات دسترسی دارد و در کنار آن، هزینه‌های صادرات را برای صادرکنندگان تبعه خود کاهش می‌دهد، زیرا دیگر اعضا نیز مکلف به کاهش تعرفه‌های گمرکی هستند و این سبب می‌شود کالاهای کشور صادرکننده با قیمت پایین‌تری وارد بازار خارجی شود و چون قیمت، یکی از عوامل مهم برای مصرف‌کننده در انتخاب کالا است (Nazari, 2020: 107-118)، در نتیجه، این کاهش قیمت نهایی محصول ناشی از کاهش هزینه‌های تولید و صدور محصول، به افزایش فروش منتهی می‌شود.

1. Value Added (VA).

2. North American Free Trade Agreement (NAFTA)

3. "The Objectives of this Agreement (NAFTA), as elaborated more specifically through its principles and rules, including national treatment, most-favored-nation treatment and transparency, are to: a) eliminate barriers to trade in, and facilitate the cross-border movement of, goods and services between the territories of the Parties"

4. Transaction Cost Reduction.

در تجارت آزاد هرچند فلسفه کاهش هزینه معاملاتی، جاری است، دولت از منافع و حقوق گمرکی خود می‌گذرد و «سیاست تجارت، مبادله و تخصص» را بر «سیاست خودبسندگی»<sup>۱</sup> ترجیح می‌دهد تا بتواند به منافع بلندمدت یعنی سودهای اقتصادی به‌دست‌آمده از تجارت آزاد مانند حمایت از صادرکنندگان داخلی، ایجاد فضای رقابتی میان سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی به‌منظور تولید و عرضه کالاها و خدمات باکیفیت‌تر و با قیمت رقابتی، افزایش رفاه عمومی مصرف‌کنندگان و مانند آن دست یابد. به بیان دیگر، دولت‌های امضاکننده موافقت‌نامه تجارت آزاد، پیرو اصل اقتصادی «تناسب هزینه- سود»<sup>۲</sup>، هزینه راه‌اندازی منطقه آزاد جاری و صرف‌نظرکردن از حقوق گمرکی و عوارض تعرفه‌ای را متحمل می‌شوند برای اینکه به سود بیشتری دست یابند (González, Rosales-Tijerino, and Arce-Alpizar, 2005: 7).

از آنجا که تعهد به حذف موانع تعرفه‌ای در موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد، تعهد حقوقی و اقتصادی سنگین‌تری نسبت به تعهد به کاهش موانع تعرفه‌ای در موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی محسوب می‌شود، برخی کشورها برای اینکه به‌طور ناگهانی با پیامدهای اقتصادی آزادسازی تجارتی روبه‌رو نشوند و ابتدا پیامدهای کاهش را به‌طور عملی ارزیابی کنند، ابتدا با کشورهای منطقه، اقدام به امضای موافقت‌نامه تجارت ترجیحی می‌کنند و اگر بعد از مدت مشخص، طرف‌ها به تعهدهایشان عمل کنند و آثار موافقت‌نامه تجارت ترجیحی بر رشد و توسعه اقتصادی، مثبت ارزیابی شود، آن را به موافقت‌نامه تجارت آزاد تبدیل می‌کنند که به آن، «جابه‌جایی از تجارت ترجیحی به تجارت آزاد»<sup>۳</sup> گفته می‌شود. این رویکرد گاه به‌عنوان یکی از چشم‌اندازها و هدف‌های بلندمدت موافقت‌نامه‌های ترجیحی برآورد می‌شود. برای نمونه، در ماده ۱ موافقت‌نامه تجارت ترجیحی ایران و بنگلادش، به‌عنوان یکی از هدف‌های سند، چنین آمده است: «تقویت و گسترش تدریجی این ترتیبات تجاری ترجیحی و ارتقای آن به موافقت‌نامه تجارت آزادی که می‌تواند در آینده مورد توجه قرار گیرد».

موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی و تجارت آزاد، علاوه بر مبانی و مزایای عمومی پیش‌گفته، بر مبنای مورد، مزایای اختصاصی متناسب با شرایط اقتصادی، حقوقی و سیاسی برخی کشورهاست. برای نمونه، شرایط ویژه ایران سبب شده است سیاست‌گذاران ایرانی انتظار داشته باشند که بخشی از مانع‌های موجود با کمک موافقت‌نامه‌های مورد بحث، برطرف شود که در زیر به دو نمونه اشاره می‌کنیم:

۱. در شرایط تحریمی ایران، توافق‌نامه تجارت ترجیحی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیای ۸۶۲ قلم کالای در دایره موافقت‌نامه بیشتر در بخش‌هایی از کشاورزی، دامی و

1. Self-Sufficiency Policy.
2. Cost-Benefit Ratio.
3. Shift from Preferential Trade to Free Trade

صنعتی را شامل می‌شود که ۵۰۲ قلم از آن، در شمار ترجیح‌های داده‌شده اوراسیا به ایران است و ۳۶۰ قلم نیز جزو ترجیح‌های داده‌شده ایران به اتحادیه اقتصادی اوراسیایی است. بیشتر این اقلام در تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا قرار نداشته و همکاری‌های بانکی مقرر نیز خارج از نظام سوئیفت است (Center for Strategic Studies, 2020: 4).

۲. با توجه به عضو نبودن ایران در سازمان جهانی تجارت، وجود موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی و تجارت آزاد با اوراسیا، نوعی تمرین عملی بخش‌های اقتصادی و تجاری ایران برای شرایط تجارت آزاد و افزایش رقابت‌پذیری در داخل کشور به‌شمار می‌آید (Kazemnejad, 2022: 63)؛ همچنین می‌تواند زمینه امضای توافق‌نامه‌های مشابه با دیگر سازمان‌های منطقه‌ای مانند آسه‌آن و اتحادیه اروپا در دوران پس از تحریم را فراهم کند و به حفظ ثبات در قوانین و مقررات مربوط با تجارت بین‌الملل به‌ویژه مقررات گمرکی و ارزی و صادرات و واردات کمک کند.

### ۳- پیشینه و ساختار موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد تجاری میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

طرح اولیه تشکیل یک اتحادیه اقتصادی در حوزه کشورهای مستقل هم‌سود، اولین بار از سوی نورسلطان نظربایف، رئیس‌جمهور قزاقستان مطرح شد، اما به‌واسطه مشکلات اقتصادی دوران گذار پس از فروپاشی شوروی، این ایده اجرایی نشد. بعد از آن، اولین کوشش جدی برای تشکیل این اتحادیه، «جامعه اقتصادی اوراسیایی» مبتنی بر الگوبرداری از جامعه اقتصادی اروپا در سال ۲۰۰۰ انجام شد که روسیه، روسیه سفید، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان و ازبکستان از اعضای تشکیل‌دهنده آن بودند. دومین گام، تشکیل «اتحادیه گمرکی اوراسیایی» با عضویت سه کشور روسیه سفید، قزاقستان و روسیه در اول ژانویه ۲۰۱۰ بود و در سومین مرحله، «فضای اقتصادی اوراسیایی» با عضویت سه کشور روسیه سفید و قزاقستان در ژانویه ۲۰۱۲ تشکیل شد که از مهم‌ترین تصمیم‌های آن، امضای توافق‌نامه تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیایی تا سال ۲۰۱۵ بود. سرانجام در چهارمین گام، رؤسای جمهور سه کشور روسیه، قزاقستان و روسیه سفید، پیمان تشکیل «اتحادیه اقتصادی اوراسیایی» را در ۲۹ مه ۲۰۱۴ امضا کردند. ارمنستان در ۹ اکتبر ۲۰۱۴ و قرقیزستان نیز در ۲۳ دسامبر ۲۰۱۴ به این اتحادیه پیوستند. بدین ترتیب، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی با عضویت این پنج کشور، فعالیت رسمی خود را از اول ژانویه ۲۰۱۵ آغاز کرد. این اتحادیه در سه سال گذشته، موافقت‌نامه‌های متعدد تجارت ترجیحی یا موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد را با کشورهایمانند مولداوی، ازبکستان، تاجیکستان، صربستان، ویتنام و سنگاپور امضا کرده است (Center for Strategic Studies, 2020: 3-4).

در این زمینه در سال ۱۳۹۷، موافقت‌نامه تجارت ترجیحی میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیای امضا و پس از تصویب در مجلس شورای اسلامی در خرداد، از ۵ آبان همین سال اجرایی شد. از آنجا که در این موافقت‌نامه، هدفی بلندمدت در نظر گرفته شده بود و آن، ارتقای موافقت‌نامه تجارت ترجیحی به تجارت آزاد بود، در ابتدا یک موافقت‌نامه موقت برای تشکیل منطقه آزاد تجاری میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیای بسته شد و در ۱۹ خرداد ۱۳۹۸ این موافقت‌نامه با عنوان «قانون موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری میان جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیای و کشورهای عضو» تصویب شد که ساختار آن شامل ۹ فصل این‌گونه بوده است: فصل نخست، قواعد عمومی شامل هدف‌ها، مذاکرات تجارت آزاد، تشکیل کارگروه مشترک، گفت‌وگوی تجاری، استثناءها، شفافیت؛ فصل دوم، تجارت کالا شامل اصل دولت کامله‌الوداد، رفتار ملی، هزینه‌های صادرات و واردات، اجرای مقررات تجاری، حمل‌ونقل، کارگروه تجارت، نقض تعهدها؛ فصل سوم، چاره‌کارهای تجاری شامل تدابیر جبرانی و ضدقیمت‌شکنی، تدابیر حفاظتی عمومی، تدابیر حفاظتی دوجانبه، مراجع صلاحیت‌دار؛ فصل چهارم، موانع فنی فراراه تجارت شامل محدوده‌درب‌گیری، سنجش میزان سازگاری، تأیید ارزیابی، شفافیت، مشاوره، همکاری، مرجع صلاحیت‌دار؛ فصل پنجم، اقدام‌های بهداشتی و بهداشت گیاهی شامل حدود‌درب‌گیری، شفافیت، نظارت و بازرسی، همکاری و مشاوره؛ فصل ششم، قواعد مبدأ شامل محتوای ارزش افزوده، حمل مستقیم، صدور گواهی مبدأ، نهاد مجاز و مرجع تأیید، اطلاعیه‌ها، کارگروه فرعی قواعد مبدأ؛ فصل هفتم، تسهیل تجاری شامل حدود‌درب‌گیری، تسهیل تدبیرهای اداره گمرک، ترخیص کالا، همکاری گمرکی، مدیریت احتمال خطر، تبادل اطلاعات، انتشار اطلاعات، ارزش‌گذاری گمرکی بازرسی پیش از حمل (گزارش گمرکی بازرسی (گواهی بازرسی) پیش از حمل)؛ فصل هشتم، حل‌وفصل اختلاف‌ها شامل حدود‌درب‌گیری، مشورت، تعیین داورها، وظایف گروه داور، جبران و تعلیق امتیازها؛ فصل نهم، مقررات پایانی شامل زمان لازم‌به-اجرا شدن، اصلاحات، پیوسته‌سازی کشور جدید، خروج از عضویت.

اما بعد از گذشت سه سال از تصویب موافقت‌نامه موقت، متن موافقت‌نامه دائم در زمستان سال ۱۴۰۱ و با ساختاری مشابه ساختار بالا امضا شد که به موجب آن، ۸ هزار و ۳۵۰ قلم کالا در نظام طبقه‌بندی کالاها قرار دارند که مشمول تجارت آزاد خواهند شد. با توجه به اینکه برای اجرایی شدن آن، گذراندن تشریفات قانونی از جمله طرح موضوع در مجلس‌های ملی ایران و پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیای لازم است، پیش‌بینی شده است که از نیمه سال ۱۴۰۲ اجرایی شود.

### بخش دوم: معرفی مهم‌ترین اصول حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌ها و سازگاری سنجی موافقت‌نامه تجارت آزاد ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

در مورد اتحادیه اقتصادی اوراسیایی نقدهایی مانند حجم پایین تجارت درون‌منطقه‌ای و ضعف زیرساخت‌های حمل‌ونقل واردشده که می‌تواند به‌طور بالقوه، اجرای موافقت‌نامه تجارت آزاد ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را با چالش‌های حقوقی روبه‌رو کند، اما بررسی این چالش‌ها موضوع ما در این نوشتار نیست، زیرا گستره این نوشتار، محدود به نقد و بررسی ساختار و برخی مواد چالش‌برانگیز این موافقت‌نامه و بررسی میزان سازگاری آن با برخی از مهم‌ترین اصول حقوقی حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌های بین‌المللی است. بدین منظور ابتدا تعریفی از اصول حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌های تجاری بین‌المللی پیشنهاد می‌دهیم: منظور از این اصول، قواعد بسیار عام و کلی است که از دل آن، قواعد جزئی‌تر حقوقی استخراج می‌شود و تنظیم‌کنندگان موافقت‌نامه‌های بین‌المللی در مقام تنظیم شرط‌های موافقت‌نامه و مفسران در مقام تفسیر موافقت‌نامه و مراجع حل اختلاف در مقام حل دعاوی مربوط با تفسیر و اجرای موافقت‌نامه، باید به این قواعد کلی توجه کنند.

تعریف پیشنهادی بالا بیشتر بر سودمندی حقوقی اصول تأکید دارد، اما این اصول، فایده اقتصادی هم دارند و مهم‌ترین آن، کاهش هزینه معاملات است؛ بدین ترتیب که تنظیم‌کنندگان موافقت‌نامه، از ابتدا خطرهای احتمالی ناظر به تفسیر یا اجرای آن سند را در نظر بگیرند و پیشاپیش مانع بروز خطر شوند. یکی از ابزارهای این مدیریت خطر، توجه به اصول حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌هاست. از نظر حقوقی، اصول مورد نظر این نوشتار را می‌توان زیرمجموعه اصول کلی حقوقی دانست که در سطح حقوق بین‌الملل و بنابر ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری، در شمار منابع مهم حقوق بین‌الملل به شمار می‌روند<sup>۱</sup> و در سطح داخلی نیز بنابر ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی، برای رفع سکوت یا تعارض یا اجمال یا ابهام قانونی می‌تواند مورد استفاده مقام حل اختلاف قرار گیرند.<sup>۲</sup> خاستگاه این اصول، گاه قوانین ملی

۱. ماده ۳۸: «دیوان بین‌المللی دادگستری که مأموریت دارد اختلاف‌هایی را که به آن رجوع می‌شود بنابر حقوق بین‌المللی حل و فصل کند، این موازین را اجرا خواهد کرد: الف) ...؛ ب) ...؛ ج) اصول کلی حقوقی که مقبول ملل متمدن است؛ د) ...».

۲. ماده ۳: «قضات دادگاه‌ها موظفند موافق قوانین به دعاوی رسیدگی کرده، حکم مقتضی صادر یا فصل خصومت کنند. در صورتی که قوانین موضوعه کامل یا صریح نبوده یا متعارض باشند یا اصلاً قانونی در قضیه مطرح شده وجود نداشته باشد، با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر و اصول حقوقی که مغایر با موازین شرعی نباشد، حکم قضیه را صادر کنند و نمی‌توانند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزند در غیر این صورت مستتکف از احقاق حق شناخته شده و به مجازات آن محکوم خواهند شد.».

برخی کشورها یا اسناد بین‌المللی بوده یا به‌واسطه تکرار فراوان در روابط کشورها، به تدریج تبدیل به حقوق عرفی شده‌اند و برای کشورها در سطح بین‌الملل، قابل احترام هستند. این اصول بسیار متعدد و متنوع هستند و تهیه و تحلیل فهرستی از آن، نه ممکن است و نه در قالب یک نوشتار می‌گنجد؛ بنابراین می‌کوشیم به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره کنیم و صرف‌نظر از منشأ شکل‌گیری هر اصل، به بیان مفهوم و شیوه کاربست آن در رابطه با محتوای موافقت‌نامه‌ها بپردازیم.

### ۱- اصل سازگاری<sup>۱</sup>

بنابر این اصل، باید میان عنوان موافقت‌نامه و متن، تطابق وجود داشته باشد تا بتوان برای هر دو، بار حقوقی یکسانی در نظر گرفت. فلسفه این اصل که از اصول مهم تفسیر محسوب می‌شود، جلوگیری از بروز اختلاف در تفسیر و تشتت آرا در فرض تعارض میان عنوان و متن است. این اصل مهم، در موافقت‌نامه موقت و دائم مورد بررسی ما، رعایت نشده است، زیرا از عنوان موافقت‌نامه به‌خوبی بر می‌آید که هدف تنظیم‌کنندگان موافقت‌نامه، برقراری مدل تجارت آزاد و آثار حقوقی آن میان اعضاست و یکی از مقتضیات سرشت موافقت‌نامه تجارت آزاد، حذف مانع‌های تعرفه‌ای و محدودیت‌های دولتی در تجارت است، اما متن موافقت‌نامه، از کاهش تعرفه سخن می‌گوید. برای نمونه، الف) ماده ۱-۲ موافقت‌نامه موقت برخلاف عنوان موافقت‌نامه و با عنوان هدف‌های این سند اعلام می‌دارد: «آزادسازی و تسهیل تجارت کالا بین طرف‌ها، از جمله، با کاهش یا حذف مانع‌های تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای برای کالاهای دارای مبدأ مندرج در پیوست ۱ این موافقت‌نامه». همچنین بند ۱ ماده ۱-۳ این سند در بیان تکالیف اعضا بیان می‌کند: «طرف‌ها از تاریخ لازم‌به‌اجرا شدن این موافقت‌نامه نسبت به کاهش یا حذف عوارض گمرکی .... باید اقدام کنند».

این سازگاری‌نداشتن، فقط یک سازگاری‌نداشتن ظاهری و شکلی نیست، بلکه چند مشکل حقوقی ایجاد می‌کند از جمله اینکه:

الف) در حالت طبیعی، اگر یکی از کشورهای عضو، به‌جای حذف کامل تعرفه‌های گمرکی، اقدام به کاهش تعرفه‌ها کند، با توجه به‌عنوان و سرشت موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد، به تعهد خود به‌طور کامل عمل نکرده و نوعی نقض موافقت‌نامه رخ داده است که به دولت طرف مقابل، اجازه رفتار برابر می‌دهد، ولی بنابر آنچه در متن موافقت‌نامه بالا آمده است، کاهش تعرفه نیز نوعی انجام تعهد محسوب می‌شود، زیرا اعضا در کاهش یا حذف تعرفه، آزاد هستند، بنابراین کشور برابر، امکان اعتراض حقوقی نخواهد داشت. این سازگاری‌نداشتن، ممکن است زمینه اختلاف در تفسیر و افزایش موارد اختلاف در اجرای تعهدهای اقتصادی

1. The Principle of Compliance.

میان دولت‌های عضو شود، به‌ویژه اینکه سازوکار حل اختلاف مقرر در این موافقت‌نامه، سازوکاری طولانی است که در ادامه بدان اشاره می‌کنیم. این مشکل حقوقی، در متن موافقت‌نامه دائم تنظیمی در سال ۱۴۰۱ نیز رفع نشده و بازهم شاهد استفاده از عبارت نادرست «کاهش یا حذف موانع تعرفه‌ای»<sup>۱</sup> در بند ۱ ماده ۲ سند هستیم.

ب) مشکل حقوقی دیگر این است که موافقت‌نامه تجارت آزاد با هدف‌های مهمی چون کاهش هزینه معاملات تنظیم و اجرایی می‌شوند. نظریه هزینه معاملات که برگرفته از اندیشه رونالد کوز<sup>۲</sup> بوده است و در تحلیل اقتصادی حقوق، جایگاه مهمی دارد، بیانگر این نکته اساسی است که هر معامله و موافقت‌نامه‌ای، هزینه‌های زمانی و مالی دارد مانند پیدا کردن طرف مناسب قراردادی، مذاکره، تنظیم متن، استفاده از وکیل یا مشاور حقوقی، اجرای توافق، حل اختلاف‌های ناشی از تفسیر و اجرای قرارداد و هزینه‌های الزام متعهد بدعهد به انجام تعهدها. همچنین برای افزایش کارایی یک موافقت‌نامه باید به‌گونه‌ای عمل کرد که از این هزینه‌های معاملاتی کاست و هر آنچه سبب افزایش هزینه معاملات شود، از کارایی اقتصادی موافقت‌نامه می‌کاهد (Aivazian and Callen, 2003: 288).

سازگاری نداشتن عنوان و متن موافقت‌نامه مورد اشاره، می‌تواند فلسفه وجود چنین موافقت‌نامه‌هایی یعنی کاهش هزینه معامله را در تأثیر قرار دهد. توضیح اینکه سازگاری نداشتن عنوان با متن، یکی از دلایل بروز ابهام در یک موافقت‌نامه و به تبع لزوم مراجعه به مرجع تفسیر و حل اختلاف برای رفع ابهام و اجمال است؛ در حالی که سازوکار حل اختلاف مقرر در موافقت‌نامه، خود هزینه‌زاست؛ برای نمونه، بنابر فصل ۸ موافقت‌نامه موقت و ماده ۴۱ موافقت‌نامه دائم: ۱. دو طرف اختلاف، شش ماه برای حل موضوع از راه مشورت فرصت دارند و در صورت حل نشدن موضوع می‌توانند به گروه داوری رجوع کنند؛ ۲. بنابر بند ۲ ماده ۴۱ موافقت‌نامه دائم، در صورت نبود رضایت دو طرف، هر دو اختلاف در انتخاب داور، رئیس دیوان بین‌المللی دادگستری به انتصاب داور اقدام می‌کند؛ ۳. در این موافقت‌نامه، در مورد قانون حاکم بر داوری چیزی مقرر نشده است و بنابر رویه جاری در داوری‌های بین‌المللی، دو طرف اختلاف، قانون حاکم بر ماهیت دعوی را تعیین می‌کنند و در غیر این صورت داوران، قانون مناسب را انتخاب می‌کنند (Cole and Ortolani, 2019:150). این موضوع می‌تواند نتیجه داوری را پیش‌بینی‌ناپذیر کند، زیرا ممکن است بنابر قانون منتخب دولت‌های طرف دعوی یا داوران، در تعارض میان عنوان موافقت‌نامه با متن آن، براساس نظریه اراده ظاهری، عنوان مقدم باشد و متن بر اساس این ظاهر، تفسیر شود. یا ممکن است بنابر قانون منتخب و براساس نظریه اراده باطنی، از ظاهر عنوان موافقت‌نامه باید گذشت و به نیت درونی دولت‌های متعاقد

1. Reduction or Elimination of Tariff

2. Ronald Coase.

پی برد. هرچند امروزه شاهد هستیم که به دلیل نبود اقتدار مرکزی در محیط بین‌المللی، چند نتیجه پیش روی دولت‌ها قرار دارد و آن‌ها مجبورند از بسیاری از منافع خود بکاهند یا اینکه به شرایط طرف مقابل رضایت دهند یا اینکه شرایط داوری حداقلی تعرفه‌شده را بپذیرند. در ظاهر نکته یادشده تعارضی با خود اصل موافقت‌نامه ندارد. با وجود این، چون این رویه، الزام‌آور نیست و در مواردی پیروی نمی‌شود، می‌توان آن را جزو تعارض‌های بالقوه بیان کرد.

## ۲- اصل یکپارچگی و گسترده‌بودن موافقت‌نامه (تفسیر در پرتو کل موافقت‌نامه)<sup>۱</sup>

بنابر این اصل، همه مفاد و شرط‌های موافقت‌نامه، متعلق نیت و اراده تنظیم‌کنندگان و امضاکنندگان آن قرار گرفته است؛ در نتیجه، مقام تفسیر نباید آن را به شرط‌های مجزا و مستقل از هم تجزیه کند؛ به گونه‌ای که بخشی از شرط‌ها را در نظر گرفته و بخشی دیگر را نادیده بگیرد. همچنین تنظیم‌کنندگان موافقت‌نامه باید آن را به‌عنوان موجودی یکپارچه در نظر بگیرند نه مرکب؛ یعنی به گونه‌ای بین شرط‌ها و مواد آن، ارتباط برقرار کنند که انسجام و وحدت آن از بین نرود. اگر به این اصل توجه نشود، این خطر موافقت‌نامه را تهدید می‌کند که ممکن است برخی شرط‌های یک موافقت‌نامه، با شرط‌های دیگر در تعارض قرار گیرند و در نتیجه، سبب بروز اختلاف در تفسیر می‌شود (Malcolm, 2003: 841).

بررسی موافقت‌نامه تجارت آزاد ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی نشان می‌دهد در مواردی، این اصل مورد توجه تنظیم‌کنندگان قرار نگرفته است. برای نمونه، در بند الف ماده ۱-۲ موافقت‌نامه، یکی از هدف‌های این سند، «آزادسازی و تسهیل تجارت کالا در میان طرف‌ها، از جمله با کاهش یا حذف موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای برای کالاهای دارای مبدأ مندرج در پیوست ۱ این موافقت‌نامه» قید شده است و در مواد بعدی مانند مواد مقرر در فصل ۲، به‌روشنی دایره موافقت‌نامه به تجارت کالا<sup>۲</sup> محدود شده است. بر همین اساس، در ماده ۲-۲-۹ شاهد پیش‌بینی کارگروه کالا هستیم. اما بررسی مواد بعدی نشان می‌دهد که تجارت خدمات<sup>۳</sup> و تجارت اموال فکری<sup>۴</sup> نیز در موافقت‌نامه پیش‌بینی شده‌اند و اعضا به‌طور ضمنی به رعایت تجارت آزاد در مورد آن‌ها نیز ملزم شده‌اند؛ برای نمونه، بندهای ۱ و ۳ ماده ۲-۲ موافقت‌نامه، کشورهای متعاقد را ملزم می‌سازد که اصل رفتار ملی را در مورد خدماتی چون حمل‌ونقل و توزیع نیز رعایت کنند؛ در حالی که حمل‌ونقل و توزیع در دسته خدمات به‌شمار می‌آیند نه کالا.<sup>۵</sup> همچنین بخش ۳ بند ۱-۱۰ موافقت‌نامه، اعضا را از کار بست

1. Reference to Agreement as a whole.

2. Trade in Goods

3. Trade in Services

4. Trade in Intellectual Property.

۵. تفاوت کالا و خدمات در این است که کالا بیشتر به شیء ملموس و محسوس و قابل اشاره گفته

می‌شود، ولی خدمات عبارت است از سرویسی غیرملموس و غیرمحسوس که از سوی عرضه‌کننده



محدودیت و ممنوعیت برای رعایت اموال فکری<sup>۱</sup> مانند اختراعات و نشان‌های تجاری و حقوق مالکیت فکری و ادبی باز می‌دارد. این نداشتن انسجام و وحدت در متن موافقت‌نامه سبب طرح این پرسش است که چون کارگروه مشترک کالا، تنها سازوکار پیش‌بینی شده در موافقت‌نامه است، اگر کشورهای عضو بعد از اجرایی شدن موافقت‌نامه، بخواهند بر رعایت کردن یا رعایت نکردن اصل رفتار ملی یا تجارت آزاد یا شفافیت، در مورد اموال فکری یا خدمات تجاری مانند بیمه، بانک و حمل‌ونقل نظارت داشته باشند، سازوکار نظارت بر اجرا و عملکرد اصول موافقت‌نامه کدام است؟ این ایراد زمانی بیشتر جلوه می‌کند که بدانیم در دنیای تجارت بین‌الملل امروز، نمی‌توان مرز قاطعی میان کالای فیزیکی، اموال فکری و خدمات کشید؛ برای نمونه، به تجارت آزاد کالایی باورداشت، ولی خدمات، حمل‌ونقل و توزیع را به‌عنوان بخش جدایی‌ناپذیر تجارت کالا در جهان نادیده گرفت.

### ۳- اصل توجه به معیارها و عرف‌های بین‌المللی

موافقت‌نامه مورد بحث، یک موافقت‌نامه منطقه‌ای است، ولی اصول حقوقی حاکم بر تجارت بین‌الملل که بیشتر ناشی از موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت بوده و امروزه تبدیل به حقوق عرفی شده است، باید مورد توجه تنظیم‌کنندگان و مفسران آن قرار بگیرد. تبدیل این اصول به حقوق عرفی این پیامد حقوقی را دارد که اگر کشوری از اعضای این موافقت‌نامه (مانند ایران)، عضو سازمان جهانی تجارت نباشد، باز هم مکلف است از این اصول پیروی کند. در چارچوب این اصل حقوقی، شاهدیم در متن موافقت‌نامه به برخی اصول حاکم بر موافقت‌نامه‌های بین‌المللی مانند اصل دولت کامله‌الوداد (در ماده ۲-۱) و اصل رفتار ملی<sup>۲</sup> (در ماده ۲-۲) تأکید شده است و حتی واژه‌های استفاده شده در فصل‌هایی از متن انگلیسی موافقت‌نامه تجارت آزاد ایران با اوراسیا مانند فصل چاره کارهای تجاری و فصل قواعد مبدأ، به‌طور کامل مانند عبارت‌های استفاده شده در موافقت‌نامه دامپینگ، موافقت‌نامه یارانه، موافقت‌نامه اقدام‌های حفاظتی و موافقت‌نامه قواعد مبدأ سازمان جهانی تجارت است. با این

---

به متقاضی ارائه می‌شود و مبتنی بر مهارت و دانش و توانایی و تخصص عرضه‌کننده است (Alexander and Andenas, 2007:2-8).

منظور از اموال فکری، دارایی‌هایی دارای ارزش اقتصادی است که ملموس و فیزیکی نیستند و برگرفته از ابتکار و خلاقیت فکری اشخاص است. این اموال به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: دسته اول: اموال ادبی و هنری مثل حقوق مالکیت فکری و ادبی و دسته دوم اموال صنعتی مثل اختراعات و علائم تجاری (World Intellectual Property Organization, 2004: 5 and 6).

#### 2. National Treatment

بنابراین اصل، امتیازها و حقوقی که در اختیار سرمایه‌گذاران داخلی قرار می‌گیرد، باید بدون تبعیض در اختیار سرمایه‌گذاران خارجی نیز قرار بگیرد

حال، توضیح‌های بالا به‌منزله سازگاری کامل با استانداردها و معیارهای بین‌المللی نیست. بخشی از این سازگاری نداشتن، به متن موافقت‌نامه و بخش دیگر، به زمان تصویب داخلی موافقت‌نامه موقت در مجلس شورای اسلامی باز می‌گردد و بی‌تردید در زمان بروز اختلاف در میان کشورها، حل سریع اختلاف را دچار چالش کرده و می‌تواند بر اجرای به‌موقع تعهدهای اعضا نسبت به یکدیگر اثر منفی بگذارد. برای توضیح عینی، تلاش کرده‌ایم از هر یک، نمونه‌ای بیان کنیم:

۱. نمونه‌هایی از فرض نخست (سازگاری نداشتن مربوط به متن موافقت‌نامه): یکی از معیارهای استاندارد موافقت‌نامه‌ها این است که تا حد امکان، از استفاده واژه‌های کلی، انتزاعی و تفسیربردار خودداری شود و در مواردی که چاره‌ای جز استفاده از چنین واژه‌هایی نیست، باید شاخص‌های عینی برای رفع ابهام از واژه‌های انتزاعی یا مرجعی چابک برای ارائه تفسیر سریع و دقیق پیش‌بینی شود. با این حال این معیار بین‌المللی، در موافقت‌نامه مورد بحث رعایت نشده است؛ برای نمونه، عبارت «سهم منصفانه»<sup>۱</sup> (بند ۹ ماده ۱)، «تعادل پرداخت»<sup>۲</sup> (بند ۱۱ ماده ۱) و «نرخ متعارف و معقول»<sup>۳</sup> (بند ۱۱ ماده ۱)، اصطلاح‌هایی کلی و مبهم و تفسیربردار هستند که شاخصی برای عینی‌سازی آن‌ها مشخص نشده است و مرجع حل اختلاف مقرر در فصل ۸ موافقت‌نامه، نیز مرجعی با سرعت عمل محسوب نمی‌شود. نمونه دیگر، بند ۱۱ ماده ۱ است که در مورد محدودیت‌های به‌کارگرفته‌شده یکی از کشورهای عضو بر کالاهای وارداتی کشور دیگر عضو، مقرر می‌دارد: اگر به‌کارگرفتن محدودیت یکی از طرف‌ها بنا به دلایل و استثنای آمده در این ماده، ادامه‌دار شده باشد، دو طرف در مورد راه‌کارهای جایگزین بحث خواهند کرد تا ببینند آیا راه‌کار جایگزینی وجود دارد یا خیر؟ ابهام این ضمانت اجرا از این‌روست که مشخص نیست چه الزامی برای اعضا برای بحث روی این موضوع وجود دارد؟ و اگر کشور به‌کارگیرنده محدودیت‌های ادامه‌دار، هدف رفع محدودیت‌ها و به‌کارگرفتن راه حل جایگزین را نداشته باشد یا طرف‌ها در کمیته مشترک به راه حل جایگزین اصلاحی دست نیافتند، تکلیف چیست؟

۲. بیان نمونه‌ای از فرض دوم (سازگاری نداشتن ناشی از مصوبه مجلس ایران): در تبصره ۲ ماده واحده موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری میان جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و کشورهای عضو مقرر شده است: «رعایت اصل ۱۳۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در مورد هرگونه ارجاع به داوری و صلح دعاوی موضوع فصل ۸ موافقت‌نامه الزامی است.» بنابر اصل ۱۳۹ قانون اساسی ایران: «صلح دعاوی راجع به اموال

1. Equitable Share.  
2. Balance of Payment.  
3. Reasonable Rate.

عمومی و دولتی یا ارجاع آن به داوری در هر مورد موکول به تصویب هیئت وزیران است و باید به اطلاع مجلس برسد. در مواردی که طرف دعوی خارجی باشد و در موارد مهم داخلی باید به تصویب مجلس نیز برسد. موارد مهم را قانون تعیین می‌کند. «نتیجه حقوقی این اصل قانون اساسی و اثر آن بر اجرای موافقت‌نامه ایران با اوراسیا این است که اگر اختلافی میان ایران با یکی از کشورهای عضو در مورد تفسیر و اجرای موافقت‌نامه پیش آید، اگر دوطرف بخواهند از سازوکارهای فصل ۸ موافقت‌نامه استفاده و از راه مشورت، اختلاف را حل و صلح و سازش کنند یا اختلاف را به داوری ارجاع دهند، ابتدا باید مصوبه‌های هیئت وزیران و مجلس شورای اسلامی برای صلح دعوی یا ارجاع اختلاف به داوری گرفته شود و سپس به اختلاف رسیدگی شود؛ وگرنه رعایت نکردن این ترتیبات قانونی سبب می‌شود رأی داوری به‌کارگرفته شده در ایران اجرایی نباشد و اجرانشدن رأی داوری توسط ایران، این اجازه را به دولت محکوم له می‌دهد که بنا به تجویز بخش آخر بند ۱ ماده ۸-۱۵، اجرای امتیازهای داده شده به ایران بنابر موافقت‌نامه را به حال تعلیق درآورد (Nikbakht and Hemmati Kalvani, 2020:1-30).

#### ۴- اصل الزام به انجام تعهد (وفای به عهد)<sup>۱</sup>

بنابر این اصل، هدف دولت‌ها از امضای موافقت‌نامه‌های بین‌المللی و منطقه‌ای این است که محتوای تعهدهای آن اجرا شده و کشورها با پایبندبودن به التزام‌های ناشی از آن، زمینه سودبردن همه اعضا را فراهم کنند و همه طرف‌ها در موقعیت برد-برد قرار گیرند. از اصل الزام به انجام تعهد، دو قاعده پیشینی و پسینی ایجاد می‌شود: مراد از قاعده پسینی این است که بعد از امضای موافقت‌نامه، باید مقدمات اجرای تعهد فراهم شود وگرنه آن دولت، به تعهدشکستن متهم خواهد شد و باید پیامدهای حقوقی آن را متحمل شود. منظور از قاعده پیشینی این است که در زمان تنظیم موافقت‌نامه، هر دولت باید مانع‌ها و شرایط داخلی خود را در نظر بگیرد و با نگاهی واقع‌گرایانه ارزیابی کند که در صورت آوردن یک تعهد در موافقت‌نامه، تا چه حد می‌تواند مقدمات اجرای قرارداد را پس از اجرایی شدن آن فراهم کند؟ آیا این مقدمات، در کوتاه‌مدت فراهم می‌شود یا میان‌مدت یا بلندمدت؟ آیا این احتمال وجود دارد که به دلیل وضعیت نابه‌سامان اداری، حقوقی یا اقتصادی آن کشور، چشم‌انداز روشنی برای اجرا وجود نداشته باشد؟ آیا فراهم کردن مقدمات اجرای موافقت‌نامه که بی‌تردید هزینه‌زاست، به اندازه‌ای هست که پذیرش تعهد را توجیه اقتصادی کند یا هزینه‌های آن، بیش از سودهای اجراست؟ بررسی موافقت‌نامه تجارت آزاد ایران با اوراسیا نشان می‌دهد که این اصل چندان مورد توجه طرف ایرانی قرار نگرفته است. برای نمونه، بند ب ماده ۱-۲ موافقت‌نامه یکی از

1. Fulfillment of the Obligation Principle.

هدف‌های اصلی موافقت‌نامه را ایجاد بستری برای تشکیل منطقه آزاد تجاری می‌داند که در آن عوارض و دیگر مقررات محدودکننده تجاری در مورد کل تجارت میان طرف‌ها باید براساس قواعد، استانداردها و رویه‌های بین‌المللی حذف شود. این ماده، هدف موافقت‌نامه را ایجاد منطقه آزاد تجاری مطابق با قواعد، استانداردها و رویه‌های بین‌المللی آورده است. کشورها وقتی متعهد به پیروی از این اصول و استانداردها می‌شوند تعهدی سنگین بر عهده می‌گیرند، به‌ویژه کشورهای غیرعضو سازمان جهانی تجارت که چنین فضایی را پیش‌تر تجربه نکرده‌اند. برای سازگاری با این قواعد و استانداردها، علاوه بر سازگاری قوانین، بخشنامه‌ها و آیین‌نامه‌های مربوط، رویه عملی دستگاه‌های درگیر با موضوع مانند اداره ثبت شرکت‌ها، گمرک، دادگاه‌ها، اداره مالکیت صنعتی باید با استاندارد بین‌المللی سازگار باشد و صرف اصلاح جزئی قوانین کافی نیست. دادن چنین تعهد غیرقابل اجرایی با توجه به شرایط ایران، فقط ایران را متهم به نقض تعهدهای موافقت‌نامه می‌کند، به‌ویژه اینکه در ماده ۱۳-۱، حداکثر مهلت این سازگارسازی، پیش از شروع اجرایی شدن این موافقت‌نامه آمده است. البته باید بدین نکته توجه داشت که طرف مقابل زمانی حاضر به امضای این موافقت‌نامه با ایران می‌شود که چنین تعهد بین‌المللی که برای اعضای سازمان جهانی تجارت یک تعهد بین‌المللی معمول و مرسوم است، داده شود؛ با این حال، باید این تعهد را بومی‌سازی کرد و تعهد به سازگارسازی در حال حاضر به چند حوزه خاص محدود شود.

#### نتیجه و پیشنهاد

چنان‌که در این نوشتار آمد، امضای موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیای مزایای حقوقی و اقتصادی فراوانی برای کشور ما دارد. با این حال برای بهره‌گیری بهتر از مزایای موافقت‌نامه باید نکته‌های حقوقی از جمله اصول حقوقی حاکم بر تنظیم موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی نیز در نظر گرفته شود. از میان اصول برگزیده نوشتار، اصل توجه به معیارهای بین‌المللی به‌طور نسبی و در مواردی مورد توجه قرار گرفته است و در مواردی دیگر خیر. در مورد اصل سازگاری، اصل انجام تعهد و اصل یکپارچگی و گسترده‌بودن موافقت‌نامه، موارد نقض متعدد در متن آن دیده می‌شود.

توجه‌نکردن به اصول بالا، حتی در روابط خصوصی میان دو تاجر ایرانی نیز سبب بروز مشکلات حقوقی می‌شود و اجرای موافقت‌نامه میان آنان را مختل می‌کند و بر منافع اقتصادی آن‌ها اثر منفی می‌گذارد، چه رسد به موافقت‌نامه مورد اشاره که ناظر به روابط تجاری در سطح بسیار گسترده، میان دولت ایران و پنج دولت خارجی است و به‌طبع رویکرد مدیریت خطر اقتضا می‌کرده است که تنظیم‌کنندگان موافقت‌نامه، با توجه به اصول بالا، خطر تفسیر و اجرای موافقت‌نامه را از قبل پیش‌بینی کرده و آن را مدیریت می‌کردند، زیرا این متن به‌طور بالقوه

می‌تواند بستر اختلاف‌های حقوقی فراوانی باشد. پیامد این اختلاف‌ها، فقط یک دعوی حقوقی نیست، بلکه بر همکاری ایران با دولت‌های اوراسیا در بخش‌های دیگر هم اثر منفی می‌گذارد. در پایان، با توجه به اینکه بند ۳ ماده ۹ موافقت‌نامه موقت و ماده ۴۵ موافقت‌نامه دائم، اصلاح مواد موافقت‌نامه را با توافق کتبی اعضا ممکن دانسته و تا پیش از تصویب داخلی موافقت‌نامه، این سند اجرایی نمی‌شود، پیشنهاد می‌شود با توجه به اصول گفته شده، متن موجود بازنگری شود. بدین صورت که واژه کاهش در ماده ۳-۱ حذف، سازوکار حل اختلاف، ساده‌تر و از داوری فوری استفاده شود. همچنین پیچیدگی‌های موجود مانند ارجاع به رئیس دیوان بین‌المللی دادگستری حذف شود. قلمروی شمول موافقت‌نامه از نظر تجارت کالا، تجارت خدمات و تجارت اموال فکری همه یکنواخت دیده شود. برای واژه‌های مبهم موجود در متن که تعدادشان زیاد هم هست، مرجع تفسیر با قابلیت اظهارنظر فوری و ارائه معیارهای عینی پیش‌بینی شود. ایران در بخش تعهد سازگارسازی، با نگاهی واقع‌گرایانه، تعهد سازگارسازی تدریجی را پیشنهاد دهد و کشورهای عضو را به پذیرش آن قانع کند.

## References

- Aivazian, Varouj and Jeffrey Callen (2003), "The Core, Transaction Costs and the Coase Theorem", **Constitutional Political Economy**, Vol. 14, pp. 287-299. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1023/B:COPE.0000003859.10184.f3>, (Accessed on: 08/02/2023)
- Center for Strategic Studies (2020), **Preferential Trade Agreement between Iran and the Eurasian Economic Union**, The 67th Strategic Dialogue Meeting, Report Code, 98-146, November [in Persian].
- Cole, Tony and Pietro Ortolani (2019), **Understanding International Arbitration**, Routledge.
- Interview with Alireza Peyman Pak** (2022), (the Head of the Trade Development Organization), "the Signing of the Protocol for the Extension of the Preferential Trade Agreement between Iran and the Eurasian Union", Iran Newspaper, No. 7875, March 2022, p.12, [in Persian].
- Kazemnejad, Mehdi, Leila Azizi and Seyyedeh Zohreh Hosseini Amin (2022), "The Effect of the Interim Agreement between Iran and the Eurasian Economic Union Trade Development between These Countries", **Agricultural Economics**, Vol. 15, No. 4, pp. 61-93, (doi: 10.22034/IAES.2021.538892.1868), [in Persian].

- Kern Alexander and Mad Andenas (2008) **The World Trade Organization and Trade in Services**, Martinus Nijhoff Publishers / Brill Academic Publication.
- Mahkoui, Hojjat and Mahnaz Gudarzi (2019), "The Impact of the Eurasian Economic Union on the geo-economic situation Islamic Republic of Iran", **Central Eurasia Studies**, Vol. 12, No. 2, pp. 519-538, (doi: 10.22059/JCEP.2019.267106.449803), [in Persian].
- Mansfield, Edward and Helen Milne (1999), "The New Wave of Regionalism", **International Organization**, Vol. 53, No. 3, Summer, pp. 589-627, Available at: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/7064291.pdf>, (Accessed on: 07/02/2023)
- Monge-González, Ricardo, Julio Rosales-Tijerino and Gilberto Arce-Alpizar (2005), **Cost-Benefit Analysis of the Free Trade Zone System, Organization of American States Office of Trade, Growth and Competitiveness**, January, Available at: <http://ctrc.sice.oas.org>, (Accessed on: 3/2/2023).
- N. Malcolm Shaw, **International Law**, (2003), 5th edition, Cambridge University Press.
- North American Free Trade Agreement (NAFTA)**, (2023), Available at: <http://www.sice.oas.org/Trade/NAFTA/NAFTATCE.ASP>; (Accessed on: 3/2/2023).
- Nazari, Mohsen (2020), **Principles of Economics**, Tehran: Negah-e-Danesh Publication, [in Persian].
- Nikbakht, Hamidreza and Ahmad Hemmati Kalvani (2020), "Principle 139 of the Constitution in the Light of Judicial Procedure and Arbitration", **Private Law Research Quarterly**, Vol. 30, Spring, pp. 1-30, (doi: <https://doi.org/10.22054/jplr.2019.42690.2220>), [in Persian].
- Tarom sari Masoud and Seifollah Sadeghi Yarandi (2007), **Descriptive Dictionary of International Trade Terms and World Trade Organization "WTO"**, Tehran: Institute for Trade Studies and Research, [in Persian].
- Veicy, Hadi (2021), "Eurasian Economic Union and Regionalism of Iran", **Central Eurasia Studies**, Faculty of Law and Political Science, Vol. 14, No. 1, pp. 377-400 (doi: 10.22059/JCEP.2021.310374.449954) [in Persian]

World Intellectual Property Organization (2004), **WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use**, Geneva: WIPO Publications.